

Stráner Katalin

Város és tudomány

*A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései Pesten, Budán és Budapesten (1841–1896)**

1890-ben Szabó József geológus, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének (MOTV) elnöke, az egyesület múltját és jövőjét áttekintő írásában annak működését a brit és német vándorgyűlésekéhez hasonlította. Bár elismerte, hogy strukturális tekintetben és a diszciplináris megközelítések vonatkozásában a magyar tudományos társaság tevékenysége közelebb áll a német példához, dicsérően írt a brit modellről, amelynek a tudomány terjesztésében elért sikereit méltatta leginkább. A brit modellt e tekintetben követendő példaként állította, hiszen „[a]z asszociációk virágzásának a közönség nagy részvéte is a föltétele”.¹ Az egyes nemzetek természettudományos vándorgyűlései, függetlenül attól, hogy tudományos parlamentnek vagy utazó cirkusznak tekintjük-e őket, a 19. századi vasúti fejlesztéseknek köszönhetően sikerüket. Az ilyen típusú tudományos társaságok az egy- vagy két évente más-más városban szervezett konferenciákat „használták legszívesebben arra, hogy elméleteiket a tagokkal és a nagyközönséggel megismertessék”.² A helyszínek döntő szerepe volt a résztvevők és a hallgatóság tudományos eseményekre vonzásában. Az egyesületi tagok és a látogatók, ideértve az újságírókat is, a tudományos programokon és a társasági eseményeken egyaránt részt vettek, az ezekről szóló tudósítások pedig egyre ismertebbé tették a találkozókat és az egyesületet, melynek deklarált célja volt a természettudományok minél szélesebb körben történő terjesztése. Míg a tudományos közösség az eszmecserére és a tudományos elméleteknek a helyi nyilvánosság körében való terjesztésére kapott lehetőséget, a vendéglátó városok szintén profitáltak a rendezvényekből, hiszen a „konferenciaturizmusnak” köszönhetően sikeresen népszerűsíthették magukat.

Tanulmányom a magyar fővárosban az 1840-es évek és 1896 között megrendezett tudományos eseményeket tárgyalja. A folyamatosan változó politikai

* A tanulmány átdolgozott változata az angol nyelven *The Natural Sciences and Their Public at the Meetings of the Hungarian Association for the Advancement of Science in Budapest and Beyond, 1841–1896* címmel megjelent tanulmány. (In: Hochadel, Oliver – Nieto-Galan, Agustí (eds) 2018: *Urban Histories of Science: Making Knowledge in the City, 1820–1940*. Abingdon.) A fordítás a Routledge kiadó engedélyével készült. Köszönöm Kondor Márta segítségét a magyar szöveg megformálásában. Az eredeti angol szöveg sokat köszönhet Oliver Hochadel és Agustí Nieto-Galan, Pieter Judson, Kontler László, Louise Miskell, Markian Prokopovych és Stéphane Van Damme értékes kommentárjainak.

¹ Szabó 1890: 541.

² Miskell 2013: 4.

helyzet – az 1848–1849-es forradalom, majd szabadságharc bukása, az ezt követő politikai elnyomás és cenzúra, az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés, a politikai konszolidáció és nem utolsósorban Budapest főváros egyesülése – a természettudományok és a természettudományos intézmények fejlődésére is hatással volt. Írásomban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései közül azzal az ötlettel foglalkozom, amelyeknek 1841 és 1896 között Budapest adott otthont, és ahol orvosok, természettudósok és általánosságban a természettudományok iránt érdeklődő városi közönség tudományos és társasági kapcsolatépítés céljából gyűltek össze, nagyjából két évente.

A tanulmány tágabb célja a tudományos ismeretek és a város kapcsolódási pontjainak feltérképezése és feldolgozása: a tudományos társaságok és a városi önkormányzat, a tudományos közösség és a városi nagyközönség kapcsolatait, a tudomány és a város közös és külön tereinek viszonyát vizsgálom. Az MOTV vezetősége és tagsága nemcsak a természettudományos és orvosi ismereteket, vívmányokat igyekezett megosztani a magyar városokkal és azok lakosságával, de törekedett arra is, hogy tevékenységének a vándorgyűlések helyszínein nyoma maradjon. E törekvések időnként akár fizikai formában is manifesztálódtak. Az MOTV és a magyar főváros kapcsolata különösen fontos, tekintetbe véve, hogy a főváros a konferenciák szervezésében és megvalósulásában mekkora szerepet játszott. Míg Budapest többször is vándorgyűlések helyszíne volt, a Brit Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése (*British Association for the Advancement of Science*, BAAS³) és a külföldi egyletek többsége nem szervezett találkozót a fővárosokba, így a magyar szervezet és más európai tudományos társaságok működése között ez volt az egyik legfontosabb különbség.

Budapest praktikus megfontolásokból lett az első két találkozó helyszíne (mindkettőre még 1841-ben került sor), de a főváros idejekorán felismerte, hogy hasznára válhat, ha tudósok százait vendégül látja. Következésképp élt is a lehetőséggel, hogy megmutassa a várost és annak látványosságait az egész országból és a Monarchiából (vagy akár azon kívülről is) érkező látogatóknak. A város és a városvezetés – a polgármester, a városi tisztségviselők és az egyéb érdekeltek – tisztában voltak a természettudományok és általában a tudás hatalmával és legszélesebb körben való terjesztésük fontosságával. A két törekvés (a tudományos ismeretterjesztés és az átalakuló, megújulóban lévő város népszerűsítése) találkozása talán 1896-ban ért csúcspontra, amikor a vándorgyűlés nagygyűlése a Milleniumi Kiállítás keretében, „az országos kiállítás ünnepi csarnokában”⁴ került megrendezésre. Itt a természettudományok – és a tudósok – nemcsak szimbolikusan, de fizikailag is jelen voltak a Magyarország múltját, jelenét és jövőjét ünneplő kiállításon.

³ Szó szerinti fordításban: Brit Egyesület a Természettudomány Előmozdításáért.

⁴ Lakits–Prochnow (szerk.) 1896: 9.

Megközelítés és módszertan szempontjából a tanulmány a tudománytörténet aránylag friss „városi fordulatához” (*urban turn*) kapcsolódik,⁵ de reflektál a várostörténészek abbéli törekvésére is, hogy a (természet)tudományt és a tudást az úgynevezett *urban agency* egyik formájaként értelmezzék.⁶ A tudományos egyesületek és a város témakörében komparatív szempontból az egyik legnagyobb jelentőségű munka a brit várostörténész, Louise Miskell 2003-ban megjelent könyve, amely a BAAS és egyéb brit tudományos egyesületek különböző brit városokban egy-két évente szervezett találkozóit vizsgálja, melyeken nemcsak a tudósok, de családtagjaik és a helyi közösség tagjai is részt vettek.⁷ A tudományos események történeti perspektívában való tanulmányozásának több lehetséges megközelítése is van, amelyek egymással akár kombinálhatóak is. A kérdésnek a szervezők vagy a résztvevők, esetleg mindkét csoport szempontjából történő vizsgálata új megvilágításba helyezheti a tudomány cirkulációját és recepcióját. A találkozók tudástranszferként, intellektuális információcsereként való értelmezése hasonlóan produktív lehet. A két 1841-es, valamint az 1863-as, 1879-es és 1896-os budapesti vándorgyűlések elemzéséből kiderül, hogy a várossal együtt az MOTV konferenciái is egyre nagyobb teret foglaltak el: ahogy a folyamatosan növekvő város egyre több bemutatásra érdemes épülettel, városrészsel, térrel rendelkezett, a találkozók is egyre több helyszínen zajlottak. A „térbeliség” perspektívájából közelítve a problémát, azt is vizsgálom, hogy a tudósok hogyan próbálták a városi térben terjeszteni és népszerűsíteni a természettudományt és a tudományos ismereteket, igyekezve összehangolni a tudósok és a vendéglátó városok céljait.

Szintén releváns a városvezetés közösségi reprezentációjának kérdése és arra való törekvése, hogy a városi lakosság szemében jó benyomást keltsen; ennek jó eszköze volt a vélhetően a haladás eszméjét megtestesítő tudósokkal való együttműködés, azt sugallva, hogy a város vezetői szintén a haladást tartják szem előtt. A magyar tudóstársadalom – illetve konkrétan az MOTV – és a városi elit egy rétege között kialakult kapcsolat bizonyítja, hogy az előbbi ismeretterjesztésre irányuló törekvéseit a vendéglátó városok nemcsak elismeréssel fogadták, de bátorították is. A városvezetés üdvözölte e célokat, és profitált, előnyt kovácsolt belőlük; valamint ezen túlmenően támogatta és hitelesítette is a természettudósok és az orvosok által képviselt tudományos szakértelem értékét, amely hozzájárult a város további fejlődéséhez. Az idő múlásával a városok vezetése és lakói felismerték azt is, hogy ezek az események hasznot és valódi profitot hozhatnak számukra.

⁵ Különösen fontos Sven Dierig, Jens Lachmund és J. Andrew Mendelson bevezető tanulmánya az *Osiris* tudománytörténeti folyóirat *Science and the City* [Tudomány és a város] címmel 2003-ban megjelent különszámához (Dierig–Lachmund–Mendelson 2003: 1–19). További fontos, releváns írások például Agar–Smith (eds) 1998; Livingstone 2003; Finnegan 2008.

⁶ Például De Munck 2017.

⁷ A BAAS történetével már jóval Miskell előtt is foglalkozott a brit történettudomány, de leginkább tudománytörténeti perspektívából: Briggs 1959; MacLeod–Collins (eds) 1981; Morrell–Thackray 1981; Higgitt–Withers 2008; Withers–Higgitt–Finnegan 2008.

A tanulmány tehát nemcsak azt vizsgálja, hogy a tudósok miként igyekeztek (ki)használni a városi teret a természettudomány és a tudományos tudás terjesztésére, hanem azt is, hogy hogyan látták a lehetőséget a városi tér fejlesztésében való részvételre. További kérdés, hogy miként fogadta a város a tudományos körök ezen célkitűzéseit és a megvalósításukra irányuló terveket, illetve hogy a városok és a városvezetés miképpen hasznosította a tudományos szakértelemet a város pozíciójának megerősítése érdekében. A magyar tudományosság és a magyar városok tanulmányozása – külön-külön vagy együtt – így konstruktívan járul hozzá a tudomány és a városi tér fejlődésének európai, illetve globális perspektívában való összetettebb megértéséhez.

A TUDOMÁNY MINT ESEMÉNY: A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYŰLÉSE A 19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

1841-ben Bene Ferenc és Bugát Pál a nemzeti és társadalmi haladás szükségessége által hajtva megalapította a Királyi Magyar Természettudományi Társulatot, és még ugyanebben az évben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlését is.⁸ Ez nemcsak a jelen cikkben vizsgált, 1841 és 1896 közötti időszak, de a modern magyar tudományos élet egyik rendkívüli jelentőségű pillanata is volt.⁹

A hasonló célkitűzések – a természettudományok széles körben való népszerűsítése – ellenére az MOTV más típusú egyesülés volt, mint a Természettudományi Társulat. Míg a Természettudományi Társulat Budapesten szervezett és rendezett népszerű és népszerűsítő tudományos eseményeket, az MOTV célja az volt, hogy minél több városba érjen el a vándorgyűlések révén, egyrészt azért, hogy megismerje a vidéki városok tudományos és társasági életét, másrészt pedig azért, hogy ezeket a városokat és régiókat jobban megismertesse az ország lakosságával.

Az MOTV viszonylag pontosan igazodott az 1822-ben Lorenz Oken által alapított Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte és az 1833-ban a német mintát követve felállított British Association for the Advancement of Science modelljéhez.¹⁰ A társaság az alapítók szándéka szerint a tudományos tevékenységet az ország különböző régióinak megismerésével szándékozott kombinálni: a tudományos közösség arra volt hivatott, hogy a tudományt – és magu-

⁸ Bugát 1840: 185–192; 202–206.

⁹ Fontos megjegyezni, hogy a tudományos egyesületi élet gyökerei Magyarországon, csakúgy, mint Európában, legalább a felvilágosodás koráig vezethetők vissza. Ennek keretében, ha nem is feltétlenül hosszú távon sikeresen, de léteztek tudományos egyesületek 1841 előtt is: például Pozsonyban és Bécsben is, még azelőtt, hogy az egyetem Budára, majd Pestre való költözésének eredményeképp egyre inkább Pest lett a természettudományos élet központja (Tóth 2005: 171–174).

¹⁰ Az MOTV történetéről: Chyzer 1890; Szókefalvi-Nagy 1969; Schächter et al. 1910; Grósz 1941.

kat a tudósokat is – eljuttassa az ország távoli vidékeire. Az eredeti elképzelés szerint az országot öt részre osztották volna: egy északi, egy keleti, egy déli, egy nyugati és egy erdélyi régióra, és ötéves ciklusokban minden évben ezek egyik városa lett volna a vándorgyűlés helyszíne.¹¹ Ez a rendszer azonban nem működött hosszú távon, így inkább arra törekedtek, hogy olyan várost válasszanak a találkozó helyszínéül (esetenként akár három meghívás közül), ahol korábban még nem volt vándorgyűlés, és amely rendelkezett helyi természetrajzi és orvosi egyesülettel. A század vége felé egy további kritériummal bővült a lista: ettől fogva a szervezők a fürdővárosokat részesítették különös figyelemben, a magyar fürdő kultúra támogatása érdekében.¹²

A társulat eredetileg csak orvosokat tömörített volna, de az 1841. tavaszi első, alapító gyűlésre minden, a természettudományok iránt érdeklődő férfit hívtak.¹³ Éves találkozókat 1848-ig tartottak; itt hosszabb szünet következett, először a forradalmi események, 1849 után pedig a tudományos életet is negatívan érintő megszorítások miatt. 1863-ban az MOTV kérvényezte, hogy ismét szervezhessen találkozókat; a kérésnek a hatóságok – számos prominens magyar politikai szereplő, köztük Eötvös József és Kubinyi Ágoston közbenjárásának köszönhetően – eleget tettek. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1848 utáni első vándorgyűlésére 1863 szeptemberében került sor,¹⁴ a helyszín pedig csakúgy, mint 1841-ben, Pest volt. 1863 után a találkozókra nagyjából két évente került sor, általában augusztus végén, az orvosok nyári szabadságához igazodva.

Összesen 29 magyar városban rendeztek konferenciát, néhány helyen egynél többször is.¹⁵ A 40 találkozóból hatot tartottak a fővárosban: 1841-ben a már említett első kettőt, majd hosszú szünet után 1863-ban a kilencediket. A Buda, Pest és Óbuda egyesítésével 1873-ban létrejött fiatal Budapest 1879-ben látta vendégül az MOTV-t, majd a Milleniumi Kiállítás részeként 1896-ban különleges, egynapos találkozóra került sor. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók utolsó, 41. gyűlését 1933-ban tartották, szintén Budapesten.

A gyűlések tudományos része hasonlóan zajlott, mint a mai tudományos konferenciák: plenáris ülések váltakoztak a diszciplínák és speciális tudományterületek köré szervezett szekcióülésekkel. Kezdetben öt fő szekció volt: orvostudomány, fizika (idetartozott a földrajz és a csillagászat is), kémia (beleértve az ásványtant és a gyógyszeriant), állat- és növénytan, valamint agrártudomány (és állatorvostan).¹⁶ A lista a század előrehaladtával folyamatosan bővült, olyannyira, hogy idővel a tagok egy része kritikát fogalmazott meg amiatt, hogy egy termé-

¹¹ Bugát 1940: 189; Szőkefalvi-Nagy 1969: 46.

¹² Chyzer 1890: 18; SOMKL XXVIII.2. Közgyűlési iratok.

¹³ Itt az egyesületi szabályzat férfiakat említ, és még az 1864-es iratok is „tudománykedvelő férfiakat” említene, „nemzetiség-, nyelv- és valláskülönbség nélkül”. A század végére azonban már a nők is egyre inkább jelen voltak a gyűléseken, résztvevőként vagy közönségként (SOMKL X).

¹⁴ A *Hölgyfutár* már 1861-ben tájékoztatta olvasóit az MOTV újraindulásáról, de a hír kissé optimistának bizonyult (*Hölgyfutár* 1861. szeptember 26. 302).

¹⁵ Szőkefalvi-Nagy 1969: 54.

¹⁶ Bugát–Flór (szerk.) 1842: 2.

szettudományos konferenciának részévé vált a régészet (és általában a humán- és társadalomtudományok) is.¹⁷ Ezt a fejleményt már a satirikus sajtó sem hagyta szó nélkül: javasolták, hogy ezeken túl lehetőleg „az archaeológiát, sőt a filológiát is”, „[n]o meg aztán a divatlapszerkesztést, ruhaszabást, kefekötést stb.” is vegyék fel a tudományos programba.¹⁸ A résztvevők számának növekedésével a diszciplináris szekciókat alszekciókra bontották, amelyek gyakran párhuzamosan zajlottak a város különböző pontjain.

Az alapelv, hogy a találkozókra a magyar nyelvet kell előnyben részesíteni, az alakulástól fogva vitán felül állt, de azért a „civilizált nyelvek” – elsősorban a német és a latin – ismerőinek is volt lehetőségük előadni.¹⁹ Ez is mutatja, hogy bár a vándorgyűlések alapvetően a magyar hazafias diskurzuson belül jöttek létre, és ebben a kontextusban zajlottak, a nemzetközi tudományos közösségre, legalábbis a Monarchia más nemzetiségeire is számítottak a szervezők.²⁰ Noha a *Hírnök* beszámolója szerint négy latinul felszólaló úriemberen kívül más „idegen hang nem hallatott” az 1841. májusi első gyűlésen,²¹ a következő évek résztvevőinek, prezentációinak, szekció-előadásainak és tudományos kiállításainak sorát átnézve kiderül, hogy német ajkú résztvevők nemcsak Magyarország, hanem az egész Monarchia területéről – sőt, más országokból is – érkeztek.

A Vándorgyűléseket erős szálak fűzték a fővároshoz, s ez a kapcsolat a 19. század végére vált igazán központivá. Az ebben az időszakban megrendezett találkozók egybeestek Budapest egyesülésével, a Milleniumi Kiállítással és a magyarországi egyesületi élet lendületes fejlődésével.²² Ez fontos különbség a brit és német tudományos társaságokhoz képest, amelyek tudatosan kerülték a főváros-központúságnak még a látszatát is. Az MOTV aktív jelenléte a fővárosban nemcsak a modellkövetés korlátaira hívja fel a figyelmet, hanem a magyar politikai kontextus eltérő jellegére is.

A központosítás kérdése a kezdetektől az MOTV napirendjén volt, és rendszeresen szóba került az üléseken. A gyűlés helyszíne kulcskérdés volt, a napilapok pedig, köztük a *Jelenkor*, a *Pesti Hírlap* és a *Hírnök*, lelkesen tudósították az olvasókat, hogy az egyesület vezetősége távolról sem volt azonos állásponton az alapelveket és a szervezési kérdéseket illetően. Ez egyértelműen kiderül az 1841.

¹⁷ Herman 1879.

¹⁸ Heti naptár 1863. *Bolond Miska* 1863. szeptember 27. 151.

¹⁹ Az engedélyeztetéshez szükséges szabályzat 17. pontja értelmében az MOTV előadói minden „civilizált nyelvet” használhattak (SOMKL IX. [1863]).

²⁰ Az egyesület a kezdetektől hangsúlyozta, hogy a latin és a német nyelvet nem lehet kizárni a konferenciákról, nemcsak azért, mert a latin az orvostudomány elterjedt nyelve volt, és mert sok német kollégára számítottak az ásványtani szekciókban, de azért is, mert remélhetően „üléseinket osztrák, cseh, olasz, német ’s moldvai természetvizsgálók ’s orvosok is díszesítendik jelenlétükkel” (Kubinyi Ágoston 1841: Terv a’ mikint alakulandó magyarországi orvosi és természetvizsgáló társaságról. *Pesti Hírlap* 1841. március 22. 342). Bugát Pál javaslatát, miszerint a külföldi előadásokat le lehetne fordíttatni magyarra, és úgy felolvasni, nem fogadták nagy lelkesedéssel (*Hírnök* 1841. május 31.).

²¹ *Hírnök* 1841. június 10.

²² Tóth 2005: 20.

májusi pesti próbaüléstről szóló tudósításokból is.²³ Ahogy a *Hírnök* tudósítója írta,

„Bene úr megnyitó beszédében oly évenkénti gyülekezését indítványozá a magyar természetvizsgálók- és orvosoknak, milyenek Oken indításából Németországban ’s e’ példát követve Angol- Olaszországban ’stb. tartatni szoktak, ajánlván egyersmind, hogy itt is évenként más és más honi város tűzessék ki összejövétel helyéül. Némely-lyek a’ javaslat e’ pontjában pusztá mímelést akartak látni, melly nálunk az intézet diszlésére nem hasznos; ’s volt, ki a’ központosítás elvét [...] proclamáltatni is kívánta a’ tudományok köztársaságában; örömmel mondhatjuk azonban, hogy az pártoltatást nem lelt, sőt [...] a szabályok ki nem zárják ugyan e’ gyűlésnek annyiszor mennyiszor Pesten tarthatását, de kimondák a’ gyűléshely változhatását is.”²⁴

Ennek ellenére a második gyűlést, amely az első után négy hónappal, 1841 szeptemberében került megrendezésre, szintén Pestre szervezték; igaz, azzal a kitételrel, hogy a harmadikat mindenképpen egy másik városban kell tartani.²⁵ A lap Sáy Ferenc érvelését idézte, aki a következőképpen írta le a helyzetet:

„tekintve ama sokféle akadályokat, melyikeket csak egy rendes állomással ellátott orvos tapasztalhat őszi utazáskor, midőn a’ marhadög közönségesen beszokott állni; tekintve továbbá, hogy a’ német természetvizsgáló társaság utazási költségei a’ kormány által fedezvék, tartassék a’ gyűlés akár Alexandria- akár Philadelphíában, mi nálunk mint magány zsenge társulatnál nincs; tekintve végre a’ szegény sorsú pályavégzett ifju orvosokat, sokkal könnyebb ha a’ sugárok központosíttatnak, mintha a’ sarkok felé előre vagy hátratulalnak; mire határozattá lön, hogy a’ gyülekezet helye évről évre fog meghatározatni.”²⁶

Úgy tűnik, a gyűlések helyszínének kérdése a kezdetekkor kizárólag az MOTV választmányának döntésétől függött. Egy ponton felmerült az is, hogy a kiválasztott várost előre tájékoztatni kellene annak érdekében, hogy ne érje őket meglepetésként a tudós társaság (és a nagyszámú tudós férfiú) hirtelen megjelenése.²⁷

Az első két, 1841. tavaszi és őszi ülésről Schöpf-Merei Ágost gyermekorvos meglehetősen negatívan nyilvánított véleményt a *Pesti Hírlap* hasábjain. Kritikusan szólt mind a gyűlésekről, mind a pesti helyszínről. Utóbbival kapcsolatban a központosítás veszélyeire és a főváros nehézségeire hívta fel a figyelmet:

²³ Többek között tudósított a *Hírnök* (1841. május 31., június 7., június 10.) és a *Jelenkor* (1841. szeptember 8., 11., 15.).

²⁴ *Hírnök* 1841. június 10.

²⁵ Kubinyi Ágoston 1841: Terv a’ mikint alakulandó magyarországi orvosi és természetvizsgáló társaságról. *Pesti Hírlap* 1841. március 22. 342.

²⁶ *Hírnök* 1841. május 31.

²⁷ *Hírnök* 1841. május 31.

„De lesz is sükere, ha elfogulatlanul meggondoljuk, mit ábrándozunk mi pesti központosításról a' mi tárgyainkban? – Szép a' hazafinak e' díszes főváros minden rendbeli gyarapodását évről évre szemlélni; a' politicusnak Pest megye felvilágosodott tanácskozásai által felbuzdítottani: de a' mi elnyomorodott és ekkor nagy részt be is zárt intézeteink, mellyeket csaknem mindnyájan ismerünk, szinte olly kevésbé édesgetik a' vidékit, mint a' száraz pesti természet! a' Pesten készült dissertatiók pedig máshol is elolvashatók.“²⁸

Pár nappal később visszatért a témára, és miközben beszámolt arról, hogy a következő ülésnek Beszterce ad majd otthont, azt is megjegyezte, hogy nem lepné meg, ha a jövőben

„Pesten gyűlést nem tartanának; mert mióta illynemű gyűlések tartatnak, sehol, de sehol egész Európában nem volt város, melly gyűléshelyül választatván, ennyire semmit, de éppen semmit nem tett volna; ennyire akár a' vendégzeretetnek, akár a' tudományos törekvések iránti részvétnek még csak árnyékjelét sem mutatta volna, mint Pest.“²⁹

A pesti közönségnek egyébként, mint már utaltunk rá, több mint két évtizedet kellett várnia a következő találkozóra.³⁰

Az MOTV tagjai, a sajtó és a magyar tudománytörténészek is megjegyezték, hogy ezek a gyűlések nemcsak amiatt voltak fontosak, mert sikeresen terjesztették, tették elérhetővé és népszerűsítették az aktuális orvosi és természettudományi ismereteket a folyamatosan bővülő hazai közönség körében, hanem azért is, mert egyre több látogatót – elsősorban orvosokat, tudósokat és családtagjaikat – vonzottak Magyarország korábban ismeretlen és kevésbé látogatott részeire. Ezt több, a vándorgyűlésekről szóló, főként a *Vasárnapi Újság*ban megjelent sajtócikk tanúsítja, amelyek hosszú, informatív riportok formájában számoltak be az eseményekről, sokszor képpel illusztrálva a konferencia résztvevői által meglátogatott helyi vagy környékbeli nevezetességeket. Az olvasók ennek köszönhetően találkozhattak például Pozsonnyal (1867), Egerrel (1868), Fiumével (1869), Győrrel (1874) és Máramarosszigettel (1876) a lap hasábjain. Az MOTV tevékenysége a városok népszerűsítése mellett azok fejlődéséhez és a turizmus fellendítéséhez is hozzájárult, hiszen a találkozók a helyi vállalkozóknak üzleti lehetőséget jelentettek, a várost pedig az infrastruktúra korszerűsítésére ösztö-

²⁸ Schoepff Ágoston: A magyar orvosok és természetvizsgálók második közgyűlése. *Pesti Hírlap* 1841. szeptember 8. 606–607.

²⁹ Schoepff Ágoston: A magyar orvosok és természetvizsgálók második közgyűlése Pesten. *Pesti Hírlap* 1841. október 13. 689.

³⁰ A kritikus hangok, legalábbis a helyszín kiválasztásának kérdésében, nem korlátozódtak az 1840-es évekre. Herman Ottó 1879-ben a *Természettudományi Közöny* lapjain írt a budapesti rendezés lehetőségeiről. Herman szerint Budapest központi helye (földrajzilag, tudományos intézmények szempontjából és a vasúti hálózat miatt) nagyobb és motiváltabb közönséget garantált volna, mint egy távoli, például erdélyi helyszín (Herman 1879: 311–314).

nözték. A konferenciaturizmus-jelleget tovább erősítette, hogy az MOTV határozatainak értelmében a találkozók a késő nyári időszakban, a 19. század vége felé pedig egyre inkább termálvízzel és gyógyfürdővel rendelkező településeken zajlottak.³¹ A rendezvény helyszínéül többnyire maguk a városok (a polgármester vagy a városi tanács) jelentkeztek, bár a század végén már fürdők tulajdonosai és igazgatói is rendre megkeresték az egyesületet. Közülük néhányan sikerrel is jártak, különösen azok az ajánlattevők, akik a várossal közösen invitálták a leendő vendégeket.

Már csak népszerűségük miatt sem meglepő, hogy – különösen a 19. század utolsó évtizedeiben, a társaság virágkorában – a sajtó nagy figyelmet szentelt a vándorgyűléseknek. A *Vasárnapi Újsághoz* hasonló képes hetilapok és a satirikus politikai magazinok, mint például a *Borsszem Jankó*, inkább a városokat, a helyszíneket és a társasági eseményeket mutatták be és kommentálták előszeretettel; a konkrét tudományos eredményekről inkább a tudományos társaságok periodikái számoltak be. A sajtót különösen izgatták a vendéglátó városok által szervezett társasági események: kirándulások, kiállítások, vacsorák, bálók és a szórakozás különböző formái. A sajtó a konferenciákról szóló beszámolókon keresztül – hiszen a tudományos találkozókat a városi polgárság által is látogatott társasági (társadalmi) eseményekként prezentálták – az olvasóközönség vélt érdeklődési köreire is reflektált. Ugyanakkor maguk a riportok is tükrözték a tudományos közösség azon célját, hogy a tudományt az olvasók számára érthetőbbé és vonzóbbá tegyék, a természettudományt és általában a tudást a „modernitás” elemeként tartva a nagyközönség kulturális horizontján.

A sajtóbeszámolók tehát kitértek a tudományos programokra és eredményekre, illetve a városok által a találkozók ideje alatt biztosított szórakozási lehetőségek minőségére és mennyiségére, amelyekről olykor elmarasztalóan nyilatkoztak. Voltak, akik szerint a gyűléseken sokkal inkább a társasági eseményeken, mint a „tudományon” volt a hangsúly. A *Vasárnapi Újság* tudósítója az 1874-es győri találkozó egyik kirándulásáról így írt:

„Már hiszen tisztelet annak a magyar vendégszeretetnek! De ha azon szép összeget a természettudományoknak hazánkban terjesztésére alapul letették volna, azáltal sokkal nagyobb mérvű cél éretett volna el, mint az által, hogy a munka embereit, kiknek emésztő szerveik előtt idegen a francia konyha, néhány napi emésztetlenségre kárhoztatták. Szűnjék meg már egyszer az eszem-izsom ezen vándorgyűlések kísérője lenni. Fogadjon az bár mindenkit magába ezután is, de csak azt, kinek nem a dorbézolás, tobzódás és mások asztalánál jóllakás a céljuk. Ez igen ellenkezik a gyűlés céljaival, és ellenkezik annak méltóságával is. Mondassék ki már egyszer, hogy e vándorgyűlés el nem fogad semmi ingyen vendéglést, semmi üres hű-hót,

³¹ A legnépszerűbb, legnagyobb létszámú konferencia messze a fiumei volt, ami nem melleleg az MOTV (Budapesttől) legtávolabb eső helyszíne volt. A tenger a jelek szerint nagyobb vonzerőt jelentett annál, semmint hogy a távolság elriassa a résztvevőket.

semmi tüntetést, akkor kétség kívül több résztvevő lesz, és pedig mind olyan, kinek részvéte által a tudomány csak elősegítetik.”³²

Ugyanakkor az egynapos vagy annál rövidebb kirándulások kedvező alkalmat kínáltak a résztvevők számára, hogy többet megtudhassanak a vendéglátó városról és annak régészeti, geológiai és más látványosságairól, vagy éppen a környékbeli bányákról, gyárakról és mezőgazdasági területekről. 1879-ben például több mint kétszáz MOTV-tag jelentkezett a budapesti közvágóhídra szervezett látogatásra, ahol Gerlóczy Károly alpolgármester és a vágóhíd igazgatója kalauzolta körbe őket. Megfigyelhették az „új rendszerű vágást”, melynek során a jelen lévő orvosokat „nem kevésbé meglepte az izmos mészáros legények praktikus ismerete az anatómiában is”. Ugyanennek a vándorgyűlésnek a keretében Pest ipari negyedébe, egészen pontosan a kőbányai sörfőzdébe is szerveztek kirándulást, erre mintegy 150 jelentkező akadt. Őket is Gerlóczy, valamint a sörfőzde igazgatósága fogadta. A látogatók, akik között a beszámoló szerint nők is voltak, bejárták a gyár területét és a „valóban nagyszerű” pincéket, majd az igazgatóság tagjaival együtt zenével kísért „gazdag ozsonnát” fogyasztottak.³³ Ilyen és hasonló programokon és kiállításokon a gyártók bemutathatták termékeiket, a helyi múzeumok megismertethették gyűjteményeiket az ország minden tájáról érkezett közönséggel, Budapest pedig büszkélkedhetett a város lenyűgöző mértékű iparosodásával.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései az ország legfontosabb és leglátogatottabb tudományos eseményei közé tartoztak, amelyeknek sikerült egy helyre csábítaniuk a magyar orvoslás és természettudomány legnagyobb neveit és egy széles közönséget is. Ezenfelül népszerű társasági összejövetelek voltak, amelyeket kiállítások, kirándulások, bankettek, bálók, színházi bemutatók és egyéb városi szórakozási lehetőségek kísérték. Sok részt vevő tudós és orvos magával hozta a családját is, így a találkozók közönségét messze nem csak akadémikusok alkották – ahogy ezt Louise Miskell is megjegyzi a viktoriánus Nagy-Britannia tudományos társaságairól, azok rendezvényeiről és a vendéglátó városokról.³⁴ A tudományos és helyi szervezőbizottságok bizonyos mértékig kontrollálni tudták, kik vegyenek részt a tudományos és társasági eseményeken (például a jegyek árázásával vagy azok számának a szabályozásával), így a helyi elit (beleértve a vidéki nagybirtokosokat) és középosztály kapcsolatba kerülhetett az oda látogató tudósokkal és családtagjaikkal. A színház például fontos találkozási pont volt: az előadásokat a találkozók hivatalos programjában a tudományos ülésekkel együtt hirdették.³⁵

³² *Vasárnapi Újság* 1874. szeptember 6. 572.

³³ *Fővárosi Lapok* 1879. szeptember 2. 964.

³⁴ Miskell 2013: 103–128.

³⁵ Például az 1879-es pesti vándorgyűlés része volt egy zenés est a Nemzeti Színházban és egy színdarab a Népszínházban. Lásd Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 11.

Az eseményeken nők is részt vettek – és nem csak lányok és feleségek, akik számára a találkozókat vélhetően a szórakozást, a társas kapcsolatok építését és a házasságok tető alá hozását szolgálták; a nők egyre növekvő számban jelentek meg a tudományos program kedvéért is.³⁶ A *Hölgyfutár* az 1863-as vándorgyűlésről rendszeresen közölt aktuális híreket és rövid beszámolókat. Ezek alapján akár úgy is tűnhetne, hogy a nőket jobban érdekelte, hogy melyik hegedűművész lép fel az MOTV estélyén (Reményi Ede), melyik színházi előadást tekinthetik meg a résztvevők (*Faust*), és hogy csökkentek-e a jegyárak.³⁷ Ezek a sokszor csak pár soros rövidhírek (nem úgy, mint a tudományos folyóiratok hosszú beszámolóit a tudományos előadásokról) érdekes betekintést nyújtanak a fővárosi társasági életbe. Ráadásul, mivel a vándorgyűlés résztvevőinek jó része vidékről érkezett, és viszonylag rövid ideig tartózkodott Budapesten, a program azt is tükrözi, hogy a helyi szervezők mit tartottak megtekintésre érdemesnek az ilyen látogatók számára. Megtudhatjuk, hogy a megnyitó estélyen a Nemzeti Múzeumban cigányzenét játszottak, és hogy sok vidéki vendég elégedetlen volt a felszolgált frissítőkkel: „Volt ugyan csukros sütemény, thea, limonade s más ily civilizált országbeli divatú ital elég, de mint egy atyánkfia hallhatólag megjegyzé, ez csak annyi a gyomornak, mint a fülnek a – hangolás!”³⁸

A vendéglátó városok remek pozícióban voltak, hogy tudományos és egyéb látnivalóikat bemutathassák egy változatos és nagyszámú közönségnek; és maximumisan ki is használták a lehetőséget. Ez a fővárosra is igaz volt, amely a 19. század folyamán hatalmas változásokon ment keresztül, de fáradhatatlanul igyekezett újra és újra lenyűgözni az idelátogató tudósokat.

A TERMÉSZETVIZSGÁLÓK PESTEN, BUDÁN ÉS BUDAPESTEN

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók első öt, a 19. század folyamán a fővárosban tartott vándorgyűlését elemezve világosan látszik, hogy nemcsak a találkozó alakultak át, és váltak a résztvevők számát tekintve egyre nagyobbá, hanem ezzel párhuzamosan maga a város is változott és egyre kiterjedtebb lett. Növekedett a város, és nőttek a vándorgyűlések is, és ez a folyamat a térképén topográfiailag is nyomon követhető. A kezdeti kis találkozó, amelynek az Orvosi

³⁶ A *Vasárnapi Újság* 1880-ban írt az újonnan elfogadott új szabályzatról, és megjegyezte, hogy nők is teljes jogú egyesületi tagokká válhattak (szavazati joggal). Mikor a változás előtt az egyesületi tagság lehetőséget kapott arra, hogy véleményt nyilvánítson a javasolt szabályzatról, a 33 válaszból csak egy vonatkozott a nők teljes jogú tagságára (SOMKL XXI. Az új alapszabályra és ügyrendre vonatkozó iratok. Levelezés, 1880).

³⁷ *Hölgyfutár* 1863. július 25. 86; szeptember 24. 294. A *Bolond Miska* élclap viszont azt jegyezte meg a *Faust*-előadás kapcsán, hogy ők semmi kivétlnivalót nem találnak abban, hogy a *Faustot* éppen egy orvosi egyesület gyűlésén játsszák majd: „Hát hiszen ‚Faust‘ is doktor volt” (*Bolond Miska* 1863. szeptember 27. 1).

³⁸ *Hölgyfutár* 1863. szeptember 26. 302.

Kar adott otthont, előbb Pesten belül terjedt ki, majd a Dunán átnyúlva Budára, végül a városközponttól a külvárosok és ipari agglomerációk felé terjeszkedett.

Az 1841. májusi és szeptemberi ülések még a reformkor szellemi légkörében kerültek megrendezésre, ahol a tudomány és a tudományos ismeretek szorosan összefonódtak a nemzeti haladás eszméjével.³⁹ Ezek a gyűlések még viszonylag kis létszámmal, 269 illetve 212 fő részvételével,⁴⁰ Pest központjában, az orvosi karon zajlottak. A második ülés már néhány szomszédos létesítményt is elfoglalt: regisztrálni az egyetem főépületében kellett, és itt tartották az általános nyitó és a záró szekciókat is. Ezenkívül azonban az orvosok az orvosi karon, a fizikusok, földrajztudósok és csillagászok az egyetem fizika tanszékén, a gyógyszerészek az Arany Oroszlán Patikában, az állatorvosok és a közgazdászok pedig az egyetem logikai termében találkoztak.⁴¹ A rendezvény tehát egy viszonylag kis területre korlátozódott, mely lehetővé tette, hogy az érdeklődők pár perces sétával eljussanak a különböző helyszínekre.

Amikor 1863-ban az MOTV engedélyt kapott a vándorgyűlések újraindítására, a 438 regisztrált vendégnek egyértelműen több helyre volt szüksége. Mivel ekkoriban az egyetem nem rendelkezett elég nagy előadókkal, a közgyűlések és a regisztráció helyszíne a Nemzeti Múzeum lett. A szaküléseknek az időközben új helyre költözött orvosi kar, a Nemzeti Múzeum (ahol ekkor még állattani, növénytani és ásványtani részlegek is voltak) és a Köztelek (az Országos Magyar Gazdasági Egyesület Üllői úti székháza) adott helyet. Az egyetem főépületében tudományos eszközökből és tárgyakból nyílt kiállítás, az ebédeket pedig a „pestvárosi ‘lödében’” tartották.⁴² A korábbi vándorgyűlésekkel összevetve ez a találkozó topográfiai szempontból még mindig relatíve zárt egységet alkotott, de már jóval nagyobb területet foglalt el, mint az 1840-es években.

A helyi szervezők által összeállított program tudományos, jótékonyági, közegészségügyi és ipari létesítmények meglátogatását is javasolta a résztvevőknek. A „szokványosnak” tekinthető tudományos attrakciók – az egyetem, a Nemzeti Múzeum, az Állatgyógyintézet, különböző kórházak – mellett olyan pesti és budai intézmények is bekerültek a programba, amelyek csak közvetetten, vagy egyáltalán nem kötődtek a tudományhoz. Ilyen volt Pesten a Vakok Intézete, az Agg-gyámolda, árvaházak, gőzfürdők, gyárak-üzemek (gépgyár, ecet-, szesz-, élesztőgyár), Werther gőzmalma és a Dreher Sörgyár, Budán a Politechnikum, továbbá gyógyfürdők, a hajógyár, valamint a Ganz Vasöntöde.⁴³ A megnyitó estélyt a Nemzeti Múzeumban tartották, az ebédeket a Lövöldében és Budán a Császárfürdőben, amely kétségkívül lenyűgözte a látogatókat. A társaság tehát topográfiailag is egyre nagyobb társadalmi teret „lakott be” a fővárosban.

³⁹ Ahogy Tóth Árpád is írja, az egyesületi kultúra sokszínűsége a város fejlődésének dinamizmusához köthető a 19. század korai évtizedeiben (Tóth 2005: 217–225).

⁴⁰ Szőkefalvi-Nagy 1969: 54; Chyzer 1890: 28–29.

⁴¹ Bugát–Flór (szerk.) 1842: 1–2.

⁴² Szabó 1864: 4–7.

⁴³ Szabó 1864: 9.

A földrajzi és társadalmi terjeszkedés 1879-ben tovább folytatódott, amikor a résztvevőket már (a szó szoros értelmében) egy új város, Budapest köszöntötte. A helyi szervezőbizottságot ez alkalommal a városi tanács tagjai és városi polgárok – nemcsak orvosok és tudósok, hanem iparosok, művészek, akadémikusok, arisztokraták és a középosztály is – alkották. Ők gondoskodtak arról, hogy a mintegy 600 regisztrált konferencia-résztvevő – köztük 16 nő, akik közül egy sem volt budapesti lakos – felfedezhesse a várost, és annak a lehető legtöbb látivalójával megismerkedjen.⁴⁴

Egyes szekcióülések továbbra is az egyetem épületeiben zajlottak. Ekkorra már felépült az új Vegytani Intézet,⁴⁵ ahol az utolsó napon egy kísérletekkel és elektromosáram-bemutatóval kísért tudományos estélyt is rendeztek.⁴⁶ Kellően változatosak voltak a város különböző, az MOTV által korábban nem látogatott pontjain megrendezett társasági programok is: nyitófogadás a Vigadóban, ebéd a Hungária Szállóban, díszelőadás a Nemzeti Színházban, kirándulások Kőbányára a vágóhídra és a sörgyárba, a Városligetbe, az Állatkertbe, bál a Margitszigeten, búcsúebéd az Állatkertben.⁴⁷ Annak érdekében, hogy minél érdekesebb és – elsősorban orvostudományi tekintetben – tartalmasabb legyen az esemény, a találkozóval egy időben orvosi-gyógyszerészeti kiállítást is rendeztek Budapesten. A kirándulások a város határán túlra is vezettek: Gödöllőre és Visegrádra. Gödöllőre vonattal, a Dunakanyarba hajóval utazhattak a jelentkezők.

A természettudományos kutatáshoz kapcsolható helyszíneken – például az Állatkertben – megrendezett társasági események rendkívül népszerűek voltak, és a témát a satirikus sajtó sem hagyta az út szélén heverni. Az állatkerti ebéden a *Borsszem Jankó* karikaturistája gúnyolódott: a rajzon tudósok egy csoportja látható, amint egy állatkerti kifutón ebédjüket fogyasztják. Az állatok kerítésen kívülről figyelik őket, és a következőképpen kommentálják a történéseket: „Egyszer volt az állatkertben bőség – akkor is mások laktak jól.”⁴⁸

Ráth Károly, Budapest főpolgármestere és a város vezetése mindenben rendkívül készségesen segítette a konferencia szervezőit. Ennek egyértelmű bizonyítéka, hogy önkormányzati épületeket bocsátottak a vándorgyűlés rendelkezésére, amelyek később a konferencia fontos helyszínei lettek. A regisztráció a budai Várhegyen, a régi (budai) városházán történt, a nyitó plenáris ülésnek pedig a pesti Új Városháza biztosított helyet.⁴⁹ A polgármester és a város nagy jelentőséget tulajdonított a találkozónak, és gondoskodott arról, hogy a tudományos közösség, különösen az ország különböző tájairól (és külföldről) Budapestre látogató szakemberek és családjuk, kellemesen töltsék idejüket a fővárosban, és jó benyomásokkal távozzanak. Ezek a Magyarországról és a Monarchiából érkezett ven-

⁴⁴ Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 12–22.

⁴⁵ Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 10.

⁴⁶ Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 11.

⁴⁷ Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 11–12.

⁴⁸ Az állatkertből. *Borsszem Jankó* 1879. szeptember 7. 5.

⁴⁹ Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 9–10.

dégek a szó legjobb értelmében vett turisták voltak, akik továbbadhatták az „új” metropolisz híret. Az, hogy egyes konferenciaprogramok kiemelt önkormányzati létesítményekben valósultak meg, annak bizonyítéka, hogy a városvezetés városfejlesztési elképzeléseinek szerves része volt a tudomány és a tudás támogatása.

Az 1896-os vándorgyűlés volt a 19. században az utolsó, amelynek helyszínéül Budapestet választották. (A következő fővárosi, és egyben utolsó találkozóra, mint említettük, 1933-ban került sor.) A konferencia a Milleniumi Kiállítás keretében került megrendezésre, amely nemcsak a magyarság ezeréves történelmét ünnepelte, a Monarchiában és a világban betöltött helyét méltatta, de adózott Budapest egyre növekvő nemzeti és nemzetközi presztízsének is. A vándorgyűlés meghívója, amelyet a főpolgármester és az MOTV elnöke mint az 1896-os találkozó társelnökei közösen szignáltak, így fogalmaz:

„A folyó évben, melyben hazánk ezredéves fennállását ünnepeljük, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók is XXVIII-ik vándorgyűlésüket Budapesten, az ország szívében és az ünnepségek középpontjában tartják meg. Részt akarunk így venni a nemzet általános örömeiben és tanuskodni akarunk hazánk rohamos haladásáról, melyhez a legutolsó félszázad alatt intézményünk is hozzájárult.”⁵⁰

A szokásos néhány nap helyett ezúttal egynapos konferenciát rendeztek, amelyen számos miniszter, az Egyetem és a Műegyetem rektora, városi tanácsosok, a város tudományos életének képviselői és gyáripárosai vettek részt. A megnyitó beszédet és a zárszót Ráth Károly főpolgármester mondta.⁵¹ Több mint 500 regisztrált résztvevő látogatott el a Milleniumi Kiállítás területére,⁵² ahol természetesen az egész expo megtekintésére is alkalmuk nyílt.⁵³

A döntést, hogy a gyűlést a kiállítás idején és annak területén tartásák, nagyon komolyan vette és vitatta meg a szervezőbizottság; a központi választmány amellett volt, hogy a találkozót a hagyományoknak megfelelően és a megszokott keretek között egy fürdővárosban rendezzék.⁵⁴ Ugyanakkor nyilvánvaló volt az is, hogy a vándorgyűlésnek, mint az ország egyik legrégebbi tudományos társaságának, felelőssége volt, hogy a történelmi pillanatban jelen legyen a fővárosban. Annak érdekében, hogy ebbéli elköteleződésüket bizonyítsák, Budapest főpolgármesterét a bizottság tagjává választották meg az esemény idejére.

Az, hogy a főpolgármester egyre aktívabban volt jelen a vándorgyűléseken, jelzi, hogy a tudomány és a város közötti szoros kapcsolatok fontosságát nemcsak az MOTV, hanem a város vezetői is felismerték; a 19. század folyamán pedig ez a viszony mindinkább a város előnyére formálódott. A város nemcsak a bevételek miatt látta szívesen vendégül az orvosokat és tudósokat, hanem a tudomány

⁵⁰ Lakits–Prochnow (szerk.) 1896: 9.

⁵¹ Lakits–Prochnow (szerk.) 1896: 23.

⁵² Szőkefalvi-Nagy szerint 535-en regisztráltak (Szőkefalvi-Nagy 1969: 54).

⁵³ SOMKL XXVIII.5. (Budapest 1896.) Általános központi választmányi ülés, 1896. február 29.

⁵⁴ SOMKL XXVIII.2. (Budapest 1896.) Általános központi választmányi ülés, 1895. április 18.

presztízse okán is, amely a város vezetői – elsősorban Ráth – szemében összekapcsolódott a városfejlesztéssel és a nemzeti haladással. Az 1896-os találkozó zárszavában ezt Ráth főpolgármester a következőképpen fogalmazta meg:

„Őszinte örömmel üdvözlöm önöket uraim, egyrészt azért, mivel a főváros szívesen ragadja meg az alkalmat a tudomány iránti igaz hódolatának kifejezésére, valamint arra, hogy tiszteletét nyilvánítsa azon férfiak iránt, akik a tudomány és a haladás zászlaját magasan lobogtatva, a közegészség fontos ügyéért lelkesülnek; de másrészt azért, mert a székesfőváros közönsége s törvényhatósága is aképp van meggyőződve, hogy a közegészségi ügy helyes kezelése és rendezése, a közegészségi törvények szigorú és lelki-ismeretes végrehajtása a közjólét mellözhetetlen föltételét és nagyfontosságú állami érdeket képez, melyet előmozdítani nemcsak a humanitás magasra emelkedjék; odairányul, hogy Budapest mielőbb a nagyobb világvárosok sorába emelkedjék; odairányul, hogy nemcsak a politikai és társadalmi, nemcsak a kereskedelmi és ipari és a materiális érdekek, hanem egyúttal a tudomány és művészetnek, vagyis a szellemi életnek is méltó központja legyen [...]”⁵⁵

A tudományos és orvosi szaktudás és szakértelem a városokban és a városi életben mindenekelőtt gyakorlati jelentőséggel bírt, de a tudásnak szimbolikus hatalma is volt, amivel a főváros vezetői és befolyással bíró polgárai nagyon is tisztában voltak, és azt igyekeztek is a saját hasznukra fordítani. A tudás és a város kapcsolatának hangsúlyozása egyrészt a lokálpatriotizmus és a hazaszeretet közötti áthallásokra, másrészt az egyre erősödő magyar nacionalizmusra vezethető vissza, amely egyre hangosabban követelt a Monarchián belül független és haladó Magyarországot.

A TUDOMÁNY HATALMA ÉS A VÁROS

Az MOTV története során a tagok sokszor utaltak rá, hogy ezek a találkozók hogyan járultak hozzá a városi életminőség javulásához. A hatás a közegészségügy területén volt a leglátványosabb: számos városban került sor kórházalapításra, de a járványok megelőzése is sarkalatos kérdés volt. Az alapítók egyike, Bugát Pál orvos, 1841-ben oktatókórház létrehozását is javasolta (az akkor már létező Rókus Kórház átalakításával).⁵⁶ A tudományos észrevételek és javaslatok gyakorlatba való átültetésének másik, szintén a városi közegészségügyet érintő példája az 1843-as temesvári vándorgyűléshez kapcsolódik. Azt követően, hogy a jelen levő orvosok „egyhangúlag rosszálták a vizet a sáncokban és a sok láz okozójának nyilvánították”, a hadsereg kiszárította a sáncokat, amittől javult a közegész-

⁵⁵ *Pesti Hírlap* 1896. szeptember 13. 5.

⁵⁶ Bugát–Flór (szerk.) 1842: 10–19.

ség. Az intézkedés közegészségügyi tekintetben hatalmas javulást hozott, amit 1890-ben Szabó József, az MOTV elnöke büszkén nyugtázott.⁵⁷ Mindez azt is mutatja, hogy a tudósok és a vándorgyűlés álláspontja szerint tevékenységük nélkülözhetetlen volt a város számára, és nemcsak egészségügyi téren, hanem az infrastruktúra, a közlekedés (a technológia és a logisztika), az építkezés és a tervezés, az energiaellátás és az iparosítás vonatkozásában is. Ez a tény további aspektussal bővíti a természettudomány, a tudás és város kapcsolati hálójának vizsgálatát. A tudósok, az önkormányzat és a városlakók számára ugyanis az MOTV „utazó cirkusza” kritikus tudományos és urbánus szakértelmet is képviselt.

Látható tehát, hogy az 1860-as évektől fogva a vendéglátó város mindinkább belefolyt a szervezésbe, és hangsúlyosan jelen volt a konferenciákon: a résztvevőket és családjukat különféle látnivalók megtekintésére invitálták, és ennek keretében igyekeztek magukat minél hatékonyabban promotálni. Ez egybevágott az MOTV elképzeléseivel, hiszen a vándorgyűlések egyik célja az volt, hogy a vendéglátó városokat minél jobban megismertessék az országgal. A városi vezetők és a helyi elit pedig felismerte, hogy profitálhat a konferencia résztvevői által közvetített szaktudásból (például a már említett közegészségügy terén).

A lelkesedés gyakran nyilvános eseményeken is kifejezésre jutott. 1863-ban mind Pest, mind Buda örült, hogy újra ott kerül megrendezésre – és hogy egyáltalán ismét megrendezésre kerül – a találkozó. Pest város tanácsa egy, a polgármester, a városi tanácsos, egy főbíró, egy jegyző és az írnok által aláírt levélben fejezte ki abbéli örömét, hogy a forradalom és annak következményei miatt megszakadt sorozat újraindul. De nemcsak elkötelezettségükről biztosították a tudósokat:

„Nem titkolhatjuk el egyszersmint mély sajnálatunkat a felett: hogy a hazánkra ez évben nehezedett súlyos csapás, »a rendkívüli ínség« miatt, mely hatóságunknak ezer meg ezer bizonytalan jövőnek kitett család megmentése körüli gondoskodását mely mértékben veszi és veendi igénybe – nem tehattünk a tekintetes Nagygyűlés fogadására oly előkészületeket és intézkedéseket, melyeneket szerencsésebb körülmények között különben tenni ohajtottunk volna.”⁵⁸

A körülményekre való tekintettel Pest önkormányzata úgy döntött, hogy a városi szegények részére ezer forintot utalványoz „a házipénztárból a nagygyűlés emlékezetessé tételére”.⁵⁹

A budai tanács is küldött levelet, amelyben egyrészt megköszönte a szervezőknek a meghívást, másrészt kérte, hogy a delegáltak szenteljének figyelmet „Buda, országunk fővárosa természeti nevezetességeire is – mint kitűnő ásványfürdői, jeles gyógyforrásai, tanodái, stb. – némi figyelmet fordítva s megsem-

⁵⁷ Szabó 1886: 541.

⁵⁸ Szabó 1864: 10.

⁵⁹ Szabó 1864: 10.

lélve, azokat tudományos értekezletük tárgyává tenni méltóztassék”.⁶⁰ A budai városvezetés is feladatának tekintette tehát a turistaattrakciók propagálását, bár ezt talán társadalmilag kevésbé tudatosan tette, mint Pest.

Sok más konferenciavároshoz hasonlóan a tudományos és a társasági események helyszínei igazodtak a város elképzeléseihez és lehetőségeihez. Budapest egyrészt igyekezett a látványosságait a prominens tudományos közönség köreiben népszerűsíteni, másrészt a városi élet minőségének további javítása terén is számított a szakemberek tapasztalataira. Az 1879-es gyűlésen például Budapest tiszti főorvosa a közegészségügyi intézmények és kezdeményezések történetét tekintette át röviden 1873-tól, melynek egyik célja kétségtelenül a résztvevők legújabb vívmányokról való informálása lehetett, de a tiszti főorvos minden bizonnyal visszajelzést is várt az összegyűlt szakemberektől.⁶¹

Az 1879-es találkozó különlegessége, hogy az első gyűlés volt, amely Budapesten, az új fővárosban került megrendezésre. Több helyszín volt hivatott arra, hogy bemutassa, hogyan fejlődött a város és milyen a fővárosi élet, de a konferencia résztvevői előtt megnyitották a budavári királyi palota családi lakosztályait is, a Nemzeti Múzeum gyűjteményeit ingyenesen lehetett látogatni, a Lukács Fürdő pedig száz, majd a hatalmas igényre való tekintettel további száz tiszteletjegyet ajánlott fel.⁶² A közlekedési társaságok 33%-os kedvezményt biztosítottak az MOTV tagjainak augusztus 15-e és szeptember 15-e között,⁶³ 1896-ban pedig vasúti engedményeket kaptak a konferencia résztvevői, illetve olcsóbban jutottak hozzá a Milleniumi Kiállítás belépőjegyeihez is.⁶⁴ Mindent egybevetve, a főpolgármester és a városi tanács megpróbálta felejtethetetlen társasági eseménnyé is tenni a tudományos konferenciát; az egyesület a „*Budapest története*” című, igen becses munka első kötetéből is kapott egy példányt.⁶⁵

A városházán tartott ünnepélyes fogadás nyitotta meg az 1879-es konferenciát. Az itt elhangzott köszöntőbeszédében Ráth Károly főpolgármester párhuzamot vont a városfejlesztés és a tudományos haladás (illetve általában a kulturális fejlődés) között:

„Budapest, a törvény által egyesített fővárosa édes hazánknak, ez új alakjában, most először részesül abban a kitüntetésben, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók díszes koszorúját, egyesített területén fogadhatja és üdvözölheti [...]. A főváros közönsége egész készséggel borul le a tudomány nagy hatalma előtt, és mélyen át van hatva e hatalom minden iránybani fejlesztésének nagy fontosságától. [...] [J]ól tudja, hogy a főváros egyesítésének nagy műve nem egyedül a terület egyesítésében,

⁶⁰ Szabó 1864: 11.

⁶¹ Patrubány 1879.

⁶² Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 11.

⁶³ *Fővárosi Lapok* 1879. augusztus 14. 901.

⁶⁴ *Vasárnapi Újság* 1896. augusztus 16. 551.

⁶⁵ Gerlóczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 86. Az említett munka vélhetően Salamon Ferenc háromkötetes *Budapest történetének* első, 1878-ban megjelent kötete.

nem a polgárság számszerinti tömegesítésében, hanem a szellemi erők összpontosításában, azoknak fejlesztésében s a tudomány hatalmának emelésében rejlik. Meg van győződve a főváros közönsége arról, hogy hazánk egyesített fővárosa csak akkor fog a világvárosok sorába emelkedni, ha az nemcsak a politikai, társadalmi és materialis érdekeknek, hanem egyúttal a művészetnek, a tudománynak, egyszóval: a szellemi életnek, a szellemi hatalomnak is méltó központja leend, oly központ, melyből minden szellemi mozgalom kiindul; mert csak ott, hol az anyagi és szellemi haladás egyiránt uralg, ott van élet, nagyság és dicsőség!”⁶⁶

Ráth, aki a milleniumi ünnepségek idején még mindig polgármester volt, ekkor (némileg átdolgozva) megismételte 1879-es beszédének főbb gondolatait, hangsúlyozva, hogy miközben Budapest azon munkálkodott, hogy bekerüljön a világ jelentős fővárosai közé, tudományos és művészeti központtá vált. Ez a kijelentés arról árulkodhat, hogy a városnak erre vonatkozólag átgondolt terve volt, vagy legalábbis a nagyközönség előtt igyekezett ezt így feltűntetni.⁶⁷

Ebben a kontextusban Budapest városa szimbolikus tér, ahol a tudományos haladás szorosan összefonódott az anyagi gyarapodással és a városfejlesztéssel. A város és annak lakói az MOTV számára a tudományos ismeretek mind nagyobb számú célközönségét jelentették, a város pedig profitált a tudományos élet képviselőinek egyre intenzívebb jelenlétéből. Az utóbbiak azonban nemcsak látogatóként csodálták és élvezték a nagyvárosi életet; a további fejlődéshez szükséges szakértelem forrásaként legitimálták a természettudományok fontosságát a társadalom számára. A tudományos haladás szorosan és egyre erősebben kapcsolódott a városfejlődéshez és a helyi politikához, a tudósokat – mint a tudományos ismeretek egyéni vagy intézményi szállítói – mind gyakrabban vonták be a városvezetésbe, ahol a tudásuk hatalom volt – de legalábbis hatékony eszköz egyes célok megvalósításához.

* * *

Minden városi tudományos esemény, így a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései és a hozzá hasonló egyesületi találkozók is – a BAAS, a német vagy más, 19. századi nemzeti egyesületek ülései – olyan értékes esettanulmányok, amelyek lehetővé teszik, hogy konstruktívan foglalkozzunk a tudománytörténeti *urban turn* néhány vonatkozásával. Azzal, hogy olyan helyzeteket állítunk a kutatás középpontjába, amikor a tudomány kilép az ismeretek „hagyományos” tereinek (laboratórium, akadémia, egyetem) intézményes határai közül, előmozdítjuk a tudományos ismereteket, a városi teret, valamint ezeknek a – folyamatosan táguló nyilvános térben, társadalmilag és kulturálisan heterogén közönség előtt működő – hálózatát és összefüggéseit vizsgáló kutatást. A tudománynak mint (népszerű, illetve népszerűsítő) eseménynek, mint társa-

⁶⁶ Gerlőczy–Dulácska–Kurtz (szerk.) 1880: 28–29.

⁶⁷ Lakits–Prochnow (szerk.) 1896: 30.

dalmi vagy tudományos történésnek az elemzése lehetővé teszi a tudományos és a városi társadalom közti interakciók tanulmányozását. Ha pedig a tudomány városi társadalomban betöltött szerepét önálló kis világok folyamatosan változó tereinek kontextusában vizsgáljuk, más elvárásokkal, percepciókkal és kérdésekkel közelítünk a problémakörhöz.

A nyugat-európai mintákhoz hasonlóan, de saját hazafias célkitűzésekkel is színesítve, az MOTV célja kettős volt: egyrészt a tudósok számára kívánt eszmecserére alkalmas fórumot teremteni, másrészt igyekezett minél szélesebb körben népszerűsíteni a természettudományt és a tudományos gondolkodást. Az MOTV 19. századi budapesti találkozóit nem önmagukban álló események, ahogy más nyilvános előadások sem: térben kell őket értelmeznünk, tágabb értelemben, mint pusztán orvosok és természettudósok összejöveteleként, munkamegbeszéléseként. A találkozók nemcsak tudományos tapasztalatot, de élményt is nyújtottak: egy-egy vándorgyűlés „izgalom, látványosság, polgári rituálé”⁶⁸ volt, amely a vendéglátó városnak is hatalmas hasznot hajthatott. Ráadásul egy Budapesthez hasonló új metropolisznak rendkívül fontos volt, hogy lehetősége nyílt előnyös vonásai bemutatására, és ezáltal egy olyan középosztálybeli közönség véleményének alakítására, amely nemcsak legitimációs forrás volt a helyi vezetés számára, de elősegíthette azt is, hogy még több vendég látogasson el a városba, így juttatva további bevételekhez az önkormányzati költségvetést. A 19. században Budapest a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók öt vándorgyűlésének adott otthont, ahol bebizonyította, hogy rendelkezik a fővárosokban szükséges infrastruktúrával, és hogy méltán a Monarchia egyik legfontosabb városa. Az egyesület célul tűzte ki a nagyközönség természettudományos ismereteinek bővítését, és igyekezett magyarországi találkozóinak minél szélesebb nyilvánosságot biztosítani; ugyanakkor a tudományos közösség szakértelme a városi életkörülmények javítását is segítette. Az MOTV olyan színpadot teremtett, amelyen a magyar városok teljes pompájukban tündökölhettek; közülük pedig a 19. század végén kétségtelesenül Budapest ragyogott a legfényesebben.

FORRÁSOK

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár (SOMKL)
Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései, 1841–1912.

Bugát Pál 1840: Tudományosságunk előmozdítása ügyében indítvány. *Orvosi Tár* (3.) 12. 185–192 és 13. 202–206.

Bugát Pál – Flór Ferenc (szerk.) 1842: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Országos Vándorgyűlésének Pesten tartott második nagy gyűlésének munkálatai*. Pest.

⁶⁸ Miskell 2013: 130.

- Gerlóczy Gyula – Dulácska Géza – Kurtz Gusztáv (szerk.) 1880: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Országos Vándorgyűlésének 1879. augusztus 29-től egész szeptember 2-ig Budapesten tartott XX. nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Budapest.
- Herman Ottó 1879: Az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése alkalmából. *Természettudományi Közlöny* (11.) 120. 311–314.
- Lakits Ferenc – Prochnow József (szerk.) 1896: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Országos Vándorgyűlésének 1896. szeptember 12-én Budapesten tartott Vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai*. Budapest.
- Patrubány Gergely 1879: *Budapest főváros közegészségügyi közigazgatása. Különlenyomat a magyar orvosok és természetvizsgálók 1879. évi vándorgyűlésének munkálataiból*. Budapest.
- Szabó József 1890: Pillantás a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének multjába és jövőjébe. *Természettudományi Közlöny* (22.) 254. 538–543.

Borsszem Jankó, 1879.

Fővárosi Lapok, 1879.

Hírnök, 1841.

Hölgyfutár, 1861, 1863.

Jelenkor, 1841.

Pesti Hírlap, 1841.

Vasárnapi Újság, 1874, 1880, 1896.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Agar, Jon – Crosbie, Smith (eds) 1998: *Making Space for Science: Territorial Themes in the Shaping of Knowledge*. London.
- Briggs, Asa 1959: *The Age of Improvement, 1783–1867*. London.
- Chyzer Kornél 1890: *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének története 1840-től 1890-ig*. Sátoraljaújhely.
- De Munck, Bert 2017: Disassembling the City: A Historical and an Epistemological View on the Agency of Cities. *Journal of Urban History* (43.) 5. 811–829.
- Dierig, Sven – Lachmund, Jens – Mendelsohn, J. Andrew 2003: Introduction: Toward an Urban History of Science. *Osiris* (18.) 1–19.
- Finnegan, Diarmid A. 2008: The Spatial Turn: Geographical Approaches in the History of Science. *Journal of the History of Biology* (41.) 2. 369–388.
- Grósz Emil 1941: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének száz éve. *Természettudományi Közlöny* (73.) 1122. 359–361.
- Higgitt, Rebekah – Withers, Charles W. J. 2008: Science and Sociability: Women and Audience at the British Association for the Advancement of Science, 1831–1901. *Isis* (99.) 1. 1–27.
- Livingstone, David N. 2003: *Putting Science in its Place: Geographies of Scientific Knowledge*. Chicago.

- MacLeod, Roy – Collins, Peter (eds) 1981: *The Parliament of Science. The British Association for the Advancement of Science, 1831–1981*. Northwood.
- Miskell, Louise 2013: *Meeting Places: Scientific Congresses and Urban Identity in Victorian Britain*. Farnham.
- Morrell, Jack – Thackray, Arnold 1981: *Gentlemen of Science: Early Years of the British Association for the Advancement of Science*. Oxford.
- Schächter Miksa – Lakits Ferenc – Prochnow József – Kerekes Pál 1910: *A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének története 1890-től 1910-ig*. Budapest.
- Szókefalvi-Nagy Zoltán 1969: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlései (1841–1933). *Orvostörténeti Közlemények* (50.) 45–56.
- Tóth Árpád 2005: *Önszervező polgárok: A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest.
- Withers, Charles – Higgitt, Rebekah – Finnegan, Diarmid 2008: Historical Geographies of Provincial Science: Themes in the Setting and Reception of the British Association for the Advancement of Science in Britain and Ireland, 1831–1939. *British Journal of the History of Science* (41.) 3. 385–415.
- Withers, Charles W. J. – Livingstone, David N. 2011: Thinking Geographically about Nineteenth-Century Science. In: Withers, Charles W. J. – Livingstone, David N. (eds): *Geographies of Nineteenth-Century Science*. Chicago–London, 1–19.